



AL-XORAZMIY VA FALSAFAGA QO'SHGAN HISSASI

Ahmadjonov Diyorbek Abdusalom o'g'li

Ismoilov Abdumalik Maxmayusuf o'g'li

DTPI Pedagogika fakulteti Jismoniy madaniyat

talabasi :Akhmedovdiyorbek7@gmail.com

ANNOTATSIYA:

Al-Xorazmiy, IX asrda yashagan o'zbek matematik va olim, matematik va astronomik jihatlarini o'z ichiga oluvchi bir qator asarlarni yaratgan. U algebra va geometriya sohalarida yirik yangiliklar kiritgan bo'lsa-da, uning falsafaga qo'shgan hissasi ham juda muhimdir. Ushbu maqola Al-Xorazmiy asarlarida muhokama qilingan falsafiy g'oyalari, ilm-fan va falsafa o'rtasidagi aloqalar haqida fikr yuritadi.

Kalit so'zlar: Al-Xorazmiy, falsafa, algebra, matematika, astronomiya, ilm-fan, o'zbek olimlari.

АБСТРАКТНЫЙ:

Аль-Хорезми, узбекский математик и учёный, живший в 9 веке, создал ряд работ, включавших математические и астрономические аспекты. Хотя он внес серьезные новшества в области алгебры и геометрии, его вклад в философию также значителен. В этой статье размышляются философские идеи, обсуждаемые в трудах Аль-Хорезми, и взаимосвязь между наукой и философией.

Ключевые слова: Аль-Хорезми, философия, алгебра, математика, астрономия, наука, узбекские учёные.

ABSTRACT:

Al-Khorazmi, an Uzbek mathematician and scientist who lived in the 9th century, created a number of works that included mathematical and astronomical aspects. Although he made major innovations in the fields of algebra and geometry, his contributions to philosophy are also significant. This article reflects on the philosophical ideas discussed in Al-Khwarizmi's writings, and the relationship between science and philosophy.

Key words: Al-Khorazmi, philosophy, algebra, mathematics, astronomy, science, Uzbek scientists.

Kirish

Al-Xorazmiy (Muhammad ibn Musa al- Xorazmiy) o'rta asrlarning ulkan olimlaridan biri bo'lib, u o'z asarlarida matematik, astronomik va falsafiy g'oyalarning uyg'unligini namoyon etdi. U "Al-Kitab al-Mukhtasar fi Hisab al-Jabr wal-Muqabala"





asari orqali algebra sohasida inqilobiy o'zgarishlar kiritdi. Shuningdek, uning asarlari nafaqat matematik bilimlarni rivojlantiribgina qolmay, balki falsafa va ilmiy tafakkur o'rtasidagi muhim aloqalarni o'rganishda ham katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Al-Xorazmiy va Falsafa

Al-Xorazmiy falsafani ilmiy izlanishlar bilan birlashtirish orqali yangi nazariyalar ishlab chiqdi. U algebra va geometriya o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib, mantiqiy fikrlash va matematik usullar orqali muammolarni yechishga intildi. Shuningdek, uning ishlari falsafiy tafakkur jarayonlarini mukammalroq tushunishga yordam berdi. Al-Xorazmiy o'z asarlarida matematikani ko'plab falsafiy masalalarni yechish uchun vosita sifatida ko'rdi.

Al-Xorazmiy asarlaridagi Falsafiy G'oyalar

Al-Xorazmiy asarlarida matematika va falsafa o'rtasidagi aloqalar ko'rsatilgan. U nazariyalarni amaliy masalalar bilan birlashtirish orqali muammolarni yechishda yangi yondashuvlar taklif etdi. Miting dasturi yoki turli formulalar va tenglamalarni keltirib, u matematikani ko'proq ilmiy usulda o'rganishga chaqirdi.

Uyg'onish davri (Renessans) — Markaziy Osiyo, Eron, Xitoy (9-12 va 15-asrlar) va G'arbiy Yevropada yuz bergan alohida madaniy va tafakkuriy taraqqiyot davri. „Renessans“ atamasi dastlab Italiyadagi madaniy-ma'naviy yuksalish (14—16-asrlar)ga nisbatan qo'llangan, uni o'rta asrchilik turg'unligidan yangi davrga o'tish bosqichi deb baholaganlar. Renessansning asosiy alomatlar: tafakkurda va ilmu ijodda dogmatizm, jaholat va mutaassiblikni yorib o'tib, insonni ulug'lash (qarang Gumanizm), uning iste'dodi, aqliy-fikriy imkoniyatlarini yuzaga chiqarish; antik davr (yunonrum) madaniyatiga qaytib, uni tiklash, boyitish; cherkov sxolastikasidan qutulib, adabiyot va san'atda dunyoviy go'zallik, hayot taronalarini qizg'in kuylash; inson erki, hurfikrlilik uchun kurashish. Buning natijasi o'laroq, ijodiy qudrat va tafakkur kuchini namoyish etadigan ulug'vor badiiy asarlar, salobatli binolar yaratildi, ilm-fan rivojlandi. Italiyada shoir Petrarka va Dante, rassom Jotto, adib va mutafakkirlar Bokkachcho, Ariosto, Tasso, Byome Renessans g'oyalarining jarchilari bo'lib maydonga chiqdilar. Keyinchalik Michelangelo, Rafael, Shakespeare, Miguel de Cervantes Yevropaning turli mamlakatlarida buni davom ettirdilar. Ammo Renessans, ya'ni Uyg'onish faqat Yevropa hodisasi emas. Dunyo madaniyatini yaxlit olib o'rgangan olimlarning ishlari shuni ko'rsatdiki, Osiyo markazida joylashgan Movarounnahr, Xuroson va Eronda Italiyaga qaraganda bir necha asr oldin (9—12-asrlar) ulkan madaniy ko'tarilish yuz bergan, ilm-fan, falsafa, adabiyot kuchli rivojlanib, ilg'or insonparvarlik g'oyalari jamiyat fikrini band etgan, aqliy va ijodiy faollik gurkiragan. Bu davr dunyo ilmida „Musulmon Renessansi“ (A. Mets) yoki „Sharq Uyg'onishi“ (N. I. Konrad) nomi bilan atalib kelinmoqda. Sharq Uyg'onish davrida Yevropa Uyg'onish davrining asosiy belgilari mujassam: jo'shqin ijodiy faoliyat, ulkan bunyodkorlik ishlarining amalga oshirilgani, aqlni hayratga soluvchi bemisl asarlarning yaratilgani shundan dalolat beradi. Sharq Uyg'onish davri ham ulug' allomalar, qomusiy bilim sohiblari, mashhur mutafakkirlarni yetishtirdi. Aniq fanlar sohasida Muhammad al-Xorazmiy, Abu Bakr Roziy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad al-Farg'oniy, Umar Xayyom, Mirzo Ulug'bek jahonshumul kashfiyotlar





qildilar. Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Ibn Rushd, Muhammad G‘azoliy, Nasafiy Aziziddinlarning falsafiy asarlari tafakkur xazinasini boyitdi, olam, odam va jamiyat yaxlitlikda tadqiq etilib, yangi qonuniyatlar ochildi, aqliy bilim ufqlari kengaydi, fozil jamiyat va komil inson nazariyasi chuqur ishlab chiqiddi. She‘riyatda Abu Abdullo Rudakiy, Abulalo alMaarriy, Abulqosim Firdavsiy, Jaloliddin Rumiy, Hofiz Sheroziy, Nizomiy Ganjavip, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy kabi daho ijodkorlar yetishib, o‘lmas asarlar yaratdilar, ishqmuhabbat, qahramonlik, ozodlik va ezgulikni kuyladilar. Miniatyura rassomchiligida bir necha maktablar shakllandi, bunda Kamoliddin Behzod rasmlari yangi ijodiy yo‘nalishga asos soldi. Uyg‘onish davri ning yana bir belgisi xalq ruhini ifodalaydigan „Ming bir kecha“, „Kalila va Dimna“, „Qirq vazir“, „To‘tinoma“, „Sindbodnoma“, „Jome‘ul hikoyot“ kabi qiziqarli sarguzashtlarga to‘la, shavqu zavq qo‘zg‘atadigan asarlarning ko‘paygani, ikkinchi tomondan „Xamsa“larda bo‘lganiday, insoniy ideallarni mujassam etgan hikmat va falsafaga boy umumbashariy g‘oyalarning tasvirlanishidir.

Eron va Markaziy Osiyo xalqlari bir necha ming yillik sivilizatsiya tarixiga ega. Zotan, qadimiyati, qad. davlatchiligi bo‘lmagan xalqda Uyg‘onish davri ham bo‘lmaydi. Markaziy Osiyoda 9—13-asrlarda o‘z xalqining qadimiyatiga qaytish, Avesto falsafasini Qur‘on ma‘rifati bilan uyg‘unlashtirib, qayta tiklashga intilish tasavvuf ta‘limoti, „ishroq“ falsafasida namoyon bo‘lgan. Shu asosda turli nazariyalar, ta‘limotlar yuzaga kelib, fikriy xilmaxillik rivojlandi. Tasavvufiyorifona ta‘limotning qaror topishi, tariqatlar ham, aslida, hurfikrlik va inson kamolotiga bo‘lgan ishonchning nishonasi edi. Uyg‘onish davri vakillari dinga emas, balki dinni sxolastika va jaholat manbaiga aylantirgan kishilarga qarshi kurashganlar.

Tafakkurdagi ikki: akliy (ratsionalizm) va vajdiy (irratsionalizm) yo‘nalish namoyandalari zohiran o‘zaro kelishmay kelgan bo‘lsalarda, amalda Yevropa Uyg‘onish davrida bo‘lganidek, inson ongini bedor etish, uni aqidaparastlik (taqlidchilik) g‘uboridan tozalashda hamkorlik qildilar. Shu bois hurfikrli mutafakkirlar orasida ratsionalist olimlar bilan birga, orif sufiylar ham bor edi.

Sharq Uyg‘onish davri vakillari o‘z xalklarining ked. madaniyat bilan birga, yunon vahind xalqlari merosidan ham foq dalanishgan. Yunon olimlarining asarlari 8—9-asrlarda arab tiliga tarjima qshshndi, sharxlandi. Aflotun, Arastuni Sharq faylasuflari ham o‘z ustozlari deb hisoblashgan, Plotin qarashlari Ibn alArabiyya ta‘sir etib, „vahdatul vujud“ falsafasiga turtki berdi. Biroqyunonlar ko‘p fikrlarni qad. osiyoliklardan olganlar. Bu tarix qonuniyati; Abu Rayhon Beruniyning „Kitob attafhim li avoil sinoat attanjim“ asari qo‘lyozmasi (13-asr).yuksalishga shaylangan xalq o‘z madaniyati va o‘zigacha yaratilgan bashariy yutuqlarni o‘zlashtirib, yana yuksaklikka ko‘tariladi.

Sharq Uyg‘onish davri keng ko‘lamli: ta‘lim va tahlil, madrasamaorif rivojlangan, ulkan kutubxonalarda yuz minglab jild kitoblar yig‘ilgan, „xazinat ulhikma“, „dor ululum“larda tolibi ilmlar, ustozshogirdlar suhbatlari bardavom edi, olimning obro‘e‘tibori yuksak qadrlandi. Sharq Uyg‘onish davri yutuqlari G‘arbiy Yevropadagi Uyg‘onish





davriga bevosita ta'sir etgan. Chunki 12—14-asrlarda musulmon olami bilan Yevropa davlatlari orasida aloqa kuchaygan edi. Ayniqsa, tutash chegara mamlakatlari: Qurdoba (Ispaniya), Kavkaz, Bolqon yarim orolida bu jarayon kuchli bo'lgan. Yevropaliklar Sharq olimlarining asarlarini lotin, ispan, yahudiy tillariga qilingan tarjimalar orqali yoxud bevosita arab tilida o'qib o'rganganlar. Ibn Sinoning „Tib qonunlari“, „AshShifo“, Forobiyning „Ilmlar tasnifi“, Ahmad Farg'oniyning „Samo harakatlari va yulduzlar ilmining jami kitobi“, Muxammad Muso Xorazmiyning „Aljabr val muqobila“, Ibn Rushd, Abu Bakr Roziy asarlari tarjima qilinib, keyinchalik nashr etilgan. Algebra, algoritm fanlari Xorazmiy asarlari tufayli shakllangan. „Tib krnunlari“ 7 asr mobaynida Yevropa untlarida tibbiyot darsligi sifatida xizmat qildi. Ibn Sino shogirdi Ibn Rushd goyalari Italiya, Fransiya hurfikrligini boshlab bergan. Ibn Sino — Avitsenna, Ibn Rushd — Averroes, Ahmad Farg'oni — Al Frageni, Abu Bakr Roziy — Al Ramzats, Abu Ma'shar Balxiy — Albumazar degan lotincha nomlar ostida mashhur bo'lgan. „O'sha paytda (13—16-asr) jaholat changalidagi Yevropaning ko'pgina qismida musulmonlar ilm charog'ini yoqdilar...; ispanlar yozuvi ham, shimoliy oramiy yozuvi ham Osiyodan olingan; shim., g'arbiy va sharqiy Yevropa madaniyati yunon — rumo — arab urug'idan unib chiqqandir“ (G.Gerder). Platon, Aristotel asarlari ham Yevropaga dastlab arabcha tarjima va talqinlar orqali kirib borgan. „Sharkliklar G'arbni Aristotel falsafasi bilan yoritdilar“ (Gegel).

Aniq fanlar va ularni o'rganish usullarini, dehqonchilik va chorvachilik ilmlari, dengizda suzish, qarbiy texnikani Yevropa sharqdan olib rivojlantirdi. „Matematika, kimyo, tibbiyot sohasida musulmonlarning xizmati buyuk... bu fanlarda musulmonlar Yevropaning muallimlari bo'lib qoldilar“ (G. Gerder). Yevropa Uyg'onish davri adiblari Dante, Petrarka, Bokkacho Sharq ilmfani, adabiy asarlaridan ilhomlanganlar. Dante „Bazm“, „Ilohiy komediya“ asarlarida Ibn Sino va Ibn Rushdni o'z ustozlari qatorida ehtirom bilan tilga oladi. Axmad Farg'oni asarlaridan foydalanganini qayd etadi. K. Marlning „Buyuk Temur“ dramasida Amir Temur jasur, xaloskor inson sifatida tasvirlangan.

Musiqada ham Uyg'onish davri jarayoniga xos yuksalish dastlab Sharkda yuz berdi. Markaziy Osiyo xalqlarining qad. an'analari arab, hind va fors musiqiy meros asarlari, cholg'ulari bilan o'zaro ta'sir jarayonlari natijasida yanada boyib qaytadan jonlandi. Zero, Forobiy va uning izdoshi Ibn Sino musikaning nazariy, falsafiy va estetik masalalarini atroflicha tadqiq etib, umumsharqiy ta'limotni yaratishgan. Xususan, Yaqin va O'rta Sharq xalqlari musiqa amaliyotiga tayangan holda, kuy va usullar, qo'llaniladigan sozlar, muayyan shakl va janrlar doirasida mushtaraklik mavjudligini isbotlashgan. Forobiyning „Kitob ul musiqa alkabir“ („Musiqaga doyr katta kitob“) va, ayniqsa, Ibn Sinoning „Javome' ilm ulmusiqi“ („Musiqaga oid ilmlar to'plami“) kabi asarlarida yunon olimlari (Pifagor, Aristoksen va boshqalar)ning qarashlari boyitilib, tovushlar balandpastligi munosabatlari matematik uslubda ifodalangan. Shuningdek, sof tovushqator tizimi, undan o'rin olgan budlarning muloyimat va munofirat tasnifoti, iyqo nazariyasi ilk bor asoslab berilgan. 12—13-asrlarda ijodiy va aqliy kuchlar rivojini namoyish etgan O'n ikki maqom tizimi yuzaga keldi. Amir Temur (14 a.) va Temuriylar





(15—16-asrlar) musiqaning barcha jabhalarida yangi Uygʻonish davri yuzaga kelishini taʼminlab berishdi. Turli mamlakatlardan Samarqand, Buxoro kabi markazlarga keltirilgan sanʼatkorlar — bastakorlik, musiqa ijrochiligi va musiqashunoslik jadal rivojlanishiga hissa koʻshishgan. Mazkur sohalarda nainki muayyan kasb egalari, balki oʻzga badiiy ijod sohiblari, xususan, Mirzo Ulugʻbek, Jomiy, Navoiy, Husayn Boyqaro, Zahiriddin Boburlar ham nom chiqarishgan. Bu davrda mahalliy maqom ijodiyoti va ijrochiligi yuksaldi, ogʻzaki anʼanadagi musiqaning boshqa rivojlangan shakllari (doston, ashula, cholgʻu kuy va boshqalar) keng oʻrin egallab, oʻzlarining yuqori pallalariga koʻtarildi. Ayni shu jarayon keyinchalik Buxoro Shashmakrmi, Xorazm maqomlari va Fargʻona — Toshkent makom yoʻllari, katta ashulalar shakllanishiga olib keldi.

Yevropa musikasida Uygʻonish davri tamoyillari dastlab 14-asrda tashkil topgan ilgʻor yoʻnalish — „Are nova“ namoyandalari (ayniqsa, Italiyadagi vakillari — F. Landino va boshqalar) ijodida oʻz ifodasini topdi. Ular dunyoviy mazmundagi ilk professional vokal musiqa shakllari (ballada, madrigal, kachcha va boshqalar)ni ijod qilishdi, sheʼriy matnlar mazmuniga alohida ahamiyat berib ifodali, erkin tuzilishdagi kuylar yaratishdi. Uygʻonish davri cholgʻu musiqaning dastlabki mustaqil shakl va janrlari (richerkar, prelyudiya, fantaziya, tokkata) yuzaga keldi, ayniqsa lyutnya, klavesin va klavikord musiqasi keng rivoj topdi. Ijodkorlar va musiqa nazariyotchilarining antik davr badiiy merosiga qiziqishi tufayli yangi janrlar (mas, yunon tragediyasini „tiklash“ jarayonida — opera), koʻp ovozli musiqada polifoniyankng qatʼiy uslubi, keyinchalik gomofoniya uslubi k, aror topdi. Diniy musiqa janrlari (messa, motet) isloh qilindi, notalar chop etilishi joriy etildi, jonli musiqa amaliyotini umumlashtiruvchi musiqa nazariyasi (Tinktoris, J. Sarlino) rivoj topdi. Aynan shu davrda muayyan xalklarda yangi milliy va mahalliy kompozitorlik maktablari paydo boʻldi: niderland (Dyufai, Y. Okegem, J. Depre), fransuz (K. Janeken va boshqalar), nemis (G. Fink va boshqalar), ingliz (Dansteybl, U. Byord va boshqalar), ispan (K.de Morales va boshqalar), Rim (Palestrina), Venetsiya (A. va J. Gabriyeli) va boshqa Uygʻonish davrining pirovardida Yevropa kompozitorlik ijodiyotida Sharq mavzu va obrazlariga qiziqish kuchayib, ingliz G. Pereyem va fransuz J. Ramo umumsharqona ekzotikani ifodalashgan. Bular anʼansi keyinchalik Sohibqiron Amir Temurni bosh qahramon sifatida gavdalantirgan Italiya (A. va D. Skarlattilar, A. Vivaldi va boshqalar), Germaniya (G. Gendel, G. Teleman va boshqalar) mualliflarining operalarida teranlashgan.

Uygʻonish davrida teatr sanʼati xayot koʻzgusi hisoblanib, koʻpqirrali inson xarakteri, real voqelik ziddiyatlarini aks ettirishga alohida ahamiyat berdi. Bu davr teatr namoyandalari antik drama tajribalaridan foydalanib xalq tomosha sanʼati anʼanalarini rivojlantirdilar, kundalik hayot zavqshavqini idrok qilishga daʼvat etilgan dunyoviy sahna asarlarini yaratishga harakat qildilar (L. Ariosto, A. Politsiano, N. Makiavelli va boshqalar). Ispaniyada Uygʻonish davridagi teatr rivoji M. Servantes va Lope de Vega, Angliyada U. Shekspir ijodi bilan bogʻliqdir. Uygʻonish davrida teatr sanʼati professional omillari kuchaydi, dramaturgiya va aktyorlik sanʼati nazariyasi qaror topdi, ilk teatr binolari qurildi.





Uygʻonish davri meʻmorligi qad. anʻanalarni oʻzlashtirib, uni yangi mazmun bilan boyitdi, yangi meʻmoriy qurilmalar vujudga keldi, koʻp qavatli uylar, yangi qiyofadagi jamoat binolari qad koʻtardi. Binoni tashqi va ichki tomonlarini bezash, kenglikni tashkil etish borasida xam muayyan yutuqlarga erishildi. Bu oʻzgarishlar Italiyaning Florensiya, Piza, Siyena, Genuya, Milan, ayniqsa, Venetsiya sh.larida juda sezilarli boʻldi. Ulkan binolar, gʻoyat katta gumbazli va bir nechta ustunli saroy va ibodatxonalar qurildi, ayniqsa, florensiyalik meʻmorlar antik meʻmorlik anʻanalari va order tizimidan unumli foydalandi. Bu anʻanalarni oʻrta asr Italiya meʻmorlik texnikasi yutuqlari, mahalliy qurilish xom ashyolari va konstruksiyalari bilan uygʻunlashtirib, renessans meʻmorligi uslubini yaratdilar. Devor sathi tekisligining yaxlitligiga eʻtibor kuchaydi, meʻmorlik mujassamotining chizikli ritmi va mutanosibligiga, xonaning kengligiga, uning yaxlit va koʻrkamligiga ahamiyat berila boshlandi; turar joy va ibodatxonalar qurilishi ham yangilandi. Shaharning ijtimoiy maʻmuriy markazi tarhi va tuzilishi bilan bogʻliq boʻlgan yangi tipi paydo boʻldi. Florensiyada shakllangan yuksak Uygʻonish davrining mumtoz uslubi Rimaa, keyinroq Venetsiyada monumental yodgorliklar (monumental sanʻat) yaratilishiga sabab boʻldi. Yirik meʻmoriy ansambllar vujudga keldi, „ideal“ shaharlarning loyihalari yaratildi.

Italiya meʻmorligida paydo boʻlgan yangi anʻanalar Uygʻonish davrining buyuk meʻmorlari ishlarida uz aksini topdi. Jumladan, Filippo Brunelleski katta gumbazli bino qurish muammosini hal qildi (diametri 42 m boʻlgan 8 qirrali gumbazli SantaMariya del Fore sobori), L. Alberti oʻzi yaratgan yangi meʻmoriy kompozitsiyalarini ilmiy nazariy bayon qilgan „Meʻmorlik toʻgʻrisida 10 kitob“ asari bilan nazariyotchi olim sifatida namoyon boʻldi. Shu tarzda yuksak Uygʻonish davri meʻmorligi uslubiga zamin yaratildi. Yuksak Uygʻonish davri ning asosiy tamoyillari Rimda shakllandi va rivojlandi, davrning insonparvarlik gʻoyalari ulugʻvor va hashamatli meʻmoriy kompozitsiyalarda oʻz ifodasini topdi. Amaliyotda antik meʻmoriy orderlar erkin va ijodiy ishlatila boshlandi, meʻmoriy uslublar birlashtirilib yagona milliy meʻmorlik uslubini shakllandi. D. Bramante, Rafael, Mikelanjelo va boshqa murakkab meʻmoriy majmualarida yuksak mahorat, boy ilm va nazariy fikr, oʻtkir tafakkurni namoyon qildilar, badiiy yechimining goʻzalligi, nisbat va shakllar oʻyinining boyligi, kompozitsiya yechimining rang-barangligi insonga zavq bagʻishlaydigan meʻmoriy makonni yaratdilar.

Soʻnggi Uygʻonish davrida yirik meʻmoriy inshootlar oʻrnini xususiy buyurtmalar kengroq egalladi. Villa, palatso qurilishi sohasida koʻzga koʻrinarli ishlar qilindi. Bogʻpark meʻmorlik uslubini (bogʻ tuzish sanʻati) shakllandi. Pastbalandlikka ega boʻlgan maydonda bogʻ yaratish muhim ahamiyat kasb etdi: pastbalandliklar bir-biri bilan murakkab zinalar orqali bogʻlandi, tepalik va qiyaliklar turli bezak qurilmalar (gʻor, suv kaskadlari, favvora, haykallar) hamda manzarali oʻsimliklar bilan bezatildi. Asosiy yoʻl, qolgan yoʻlka va zinalar darvozaga yoʻnaltirilgan boʻlib, kompozitsiyaning tugal boʻlishini taʻminlagan. Meʻmoriy nazariy masalalarga eʻtibor ortdi. Bunyod etilayotgan binolarni ilmiy asoslashga intilish kuchayib, bir nechta ilmiy asarlar yaratildi. 16-asr oʻrtalaridan Italiyada maxsus oʻquv yurtlari, akademiyalar tuzildi va ularda meʻmorlikka oid taʻlim berilishi muhim voqea boʻldi. Bu esa Yevropa meʻmorligining keyingi





taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatdi, me'moriy klassitsizm tamoyillarining shakllanishida muhim rol o'ynadi.

Uyg'onish davri Italiyadan tashqarida (shartli ravishda „shimoliy“ deb nomlangan) 15-asrda rivojlandi. Gotika an'analarini ijodiy anglagan ustalar ayrim hodisalarni amaliy yo'l bilan o'zlashtirib bordilar. Niderlandiya va Germaniyada Uyg'onish davri me'morligi so'nggi gotikaning taraqqiy etgan davriga to'g'ri keldi (Antverpendagi ratusha, 1561—65, me'mori K. Floris; Germaniyaning Geydelbergidagi saroy, 1556—59). 16-asr o'rtalarida Fransiyada antik davrga hamda Italiya Uyg'onish davri me'morligiga asoslangan o'ziga xos me'moriy uslub shakllandi (Shambor qasri, 1519—40, me'mori T. va D. Surdo, P. Nevo va boshqalar). Ispaniya, Chexiya, Polsha, Vengriya Uyg'onish davri me'morligi o'ziga xos milliy xususiyatlarga ega bo'lgan (Pragadagi Belveder yozgi saroyi, 1535—63, me'mori J. Spatsio va boshqalar).

Uyg'onish davrining buyuk g'oyalari, ayniqsa, tasviriy san'atda yorqin ifodalandi; hayotga muhabbat, insonga, uning irodasi va aqliga katta ishonch bildirildi. Antik davr merosini ijodiy o'zlashtirgan italyan rassomlari zamonasining ilmfan yutuklariga tayanib inson va uni o'rab turgan muhitni haqqoniy aks ettirishga urindilar. Ular san'atni perspektiva, proporsiya, nursoya, ritm, rangshunoslik, hajm, rakurs va hokazo hamda odam tanasi tuzilishi haqidagi aniq bilimlar bilan boyitdilar, ikonadan kartinaga o'tildi, haykaltaroshlik mustaqil janrga aylandi, freska san'ati kjsaldi. Yangi davrning ilk xususiyatlari 13—14-asrlar rassomlar (rassom Jotto, haykaltarosh N. Pizano) ijodida kuzatildi, 15-asr boshlarida yangi badiiy dunyoqarash rassom Mazachcho, haykaltarosh Donatello ijodida yorqin namoyon bo'ldi. Yuksak Uyg'onish davri Italiya san'atida nisbatan qisqa davrni o'z ichiga oladi, lekin mazmunan juda ulug' bo'lib, Italiya san'atining „oltin asri“ hisoblanadi. Bu davr Leonardo da Vinchining psixologik ta'sirchan asarlarida, uyg'unlikda ishlangan Rafael polotnolarida, kurash ruhi bilan yo'g'rilgan Mikelanjelo rangtasvir va haykaltaroshlik asarlarida, Jorjone, Titsianning koloritga boy hayotbaxsh kartinalarida va boshqalarda namoyon bo'ldi. 16-asrning 2choragidan boshlangan Italiyadagi iqtisodiy va madaniy inqiroz gumanistik goyalarning barbod bo'lishi va so'nishini boshlab berdi. Uyg'onish davrining dunyoviy, hayotbaxsh san'ati va madaniyati o'rnini tushkun g'oyalarni ilgari suruvchi tashqi jihatdan yaltiroq, lekin hayotdan, uning muammolaridan uzoq bo'lgan san'at (manyerizm) egallay boshladi va keng yoyildi.

Uyg'onish davri Italiyadan tashqarida G'arbiy va Markaziy Yevropada 15-asrdan boshlab notekis rivojlandi, individual inson obrazi va uning muhitiga bo'lgan katta qiziqish diqqatga sazovor. 15-asr niderland rassomlari Ya. Van Epk va X. van der Gus, keyinchalik boshqa rassomlar oddiy odamlarni tasvirlashga katta e'tibor berdi. 16-asr 2yarmi rassomlari (P. Breygel Katta) ijodida demokratik an'analar yorqin namoyon bo'ldi. Germaniyada keskin siyosiy va g'oyaviy kurashlar davrida o'tkir ijtimoiy xususiyatga ega bulgan grafika va rangtasvir keng tarqaldi (A. Dyurer, X. Xolbeyn Kichkina va boshqalar). Fransiyada o'ta uygunlashgan dunyoviy mazmundagi Uyg'onish davri rivojlandi, psixologik portretlar va monumental bezak haykaltaroshligi tarqaldi (rassom F.





Klue, J. Fuke, haykaltarosh J. Gujon, J. Pilon va boshqalar). Uygʻonish davriga xos xususiyatlar Ispaniya, Chexiya, Polsha va boshqa mamlakatlarda ham namoyon boʻldi. Uygʻonish davri Yevropa mamlakatlarining madaniy va gʻoyaviy hayotida katta ijobiy rol oʻynadi, bu davrda jahon madaniyatining eng nodir va bebaho asarlari yaratildi. Sharqda ham, Gʻarbda ham Uygʻonish davri insoniyat taraqqiyotining benazir davridir. Uygʻonish davrining koʻp gʻoyalarini 18-asr maʼrifatparvarlik vakillari meros qilib oldi. Uygʻonish davri ijodkorlarining ilmiy va adabiy asarlari hozirda ham maʼnaviyatimiz yuksalishiga xizmat qilib kelmoqda

Foydalanuvchi adabyotlar

1. Al-Khwarizmi, Muhammad ibn Musa. Al-Kitab al-Mukhtasar fi Hisab al-Jabr wal-Muqabala.

2. Nasr, Seyyed Hossein. Islamic Philosophy from Its Origin to the Present: Philosophy in the Land of Prophecy.

3. Gutas, Alexander. Avicenna and the Aristotelian Tradition.

4. Musulmanskiy renessans, M., 1966; Xayrullayev M., Uygonishdavri va Sharq mutafakkiri, T., 1971;

5. Hay itmetov A., Sharq adabiyotining ijodiy metodi tarixidan [10—15-asrlar], T., 1970;

6. Konrad N. I., Zapad i vostok, M., 1992; Sulaymonova F., Sharqu Gʻarb, T., 1997;

7. Komilov N., Tafakkur karvonlari, T., 1999;

8. Yevdokimov Yu., Simakova N., Muzika epoxi Vozrojdeniya M., 1982;

9. Vseobshaya istoriya arxitekturi, t. 5, M., 1967;

10. Shramkova G., Iskusstvo Vozrojdeniya, M., 1977; Gʻafurbekov A., Amir Temur obrazi talqinlari:

haqiqat va badiyat // Amir Temur: shaxsning zamondoshlari tomonidan baholanishi, T., 1997.

